

Розділ II

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПСИХОЛОГІЇ ПРАВООХОРОННОЇ ТА ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 159.922.8:159.923.2:159.98

О.Б. Басюк

ЗВОРОТНИЙ ЗВ'ЯЗОК У КОНТЕКСТІ ПСИХОКОРЕКЦІЙНОГО ВПЛИВУ НА ЮНАКІВ ТА ДІВЧАТ З РІЗНИМИ ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИМИ ОСОБЛИВОСТЯМИ

У статті розкрито особливості зворотного зв'язку в процесі психокорекційного впливу на юнаків та дівчат з різним рівнем невротичності, тривожності, фрустрації та агресії, а також простежено динаміку згаданих показників під впливом думки «значимих інших».

Ключові слова: *зворотний зв'язок, психокорекція, юнацький вік, невротичність, тривожність, агресія, «симпатик», «антипатик».*

У психологічних теоріях (в основному психоаналітичних) вагому роль відводять періоду дитинства, а точніше, формуванню Я-Образу та залежності його від чутливості чи не чутливості Self-Об'єктів (значимих для дитини фігур – матері і батька чи осіб, що їх заміняли) до потреб дитини. Така чутливість чи не чутливість виявляє себе у зворотному зв'язку дорослого щодо дитини, і від того, яким був цей зворотний зв'язок, значною мірою залежить формування Я-концепції особистості в процесі її становлення.

У своїй практичній діяльності психологи та психотерапевти користуються зворотним зв'язком як потужним механізмом

психокорекційного втручання. Однак, дія цього зворотного зв'язку повинна володіти «здоровими» закономірностями впливу на психіку клієнта, а психотерапевту чи практичному психологу необхідно стати «доброю мамою» чи «батьком», котрі здатні дозовано надавати чи регулювати зворотний зв'язок, щоб його можна було оцінити як конструктивний. У будь-якому випадку уявлення індивіда про те, як його оцінюють інші, суттєво впливає на його Я-концепцію. Буденні неефективні схеми міжособистісних стосунків не дають можливості отримати корегуючий зворотний зв'язок, а часто, навпаки, викликають у соціального оточення реакції, що підкріплюють неадекватну поведінку [5]. Відтак, важливого значення набуває дослідження зворотного зв'язку як у виховній, так і в психокорекційній практиці.

Питання особливостей зворотного зв'язку в процесі психокорекційного впливу на юнаків та дівчат з різним рівнем невротичності, тривожності, фрустрації та агресії у прямій постановці ніхто не досліджував. Опосередкованими, але достатньо близькими до теми значимості зворотного зв'язку були дослідження Г. Саллівана [9], В. М'яшицева [7], Х. Когут [6], Дж. Боулбі [3], Ф. Перлза [8], С. Гінгер [4] та ін. Безпосередньо питанням зворотного зв'язку та значимості інших приділялося багато уваги в працях Р. Бернса [2], О. Колотильшикової [5] та ін.

І якщо дослідження Р. Бернса [2] є більшою мірою теоретичними і стосуються впливу зворотного зв'язку на формування Я-концепції дітей, то у дослідженнях О. Колотильшикової [5] зворотний зв'язок розглядається в контексті психотерапії невротичних розладів дорослих.

Проте недослідженими залишаються питання значимості та закономірностей зворотного зв'язку в процесі психокорекційного впливу на юнаків і дівчат з різними індивідуально-психологічними особливостями; особливості впливу зворотного зв'язку в залежності від статі (відмінності між впливом на юнаків та на дівчат); динаміки впливу зворотного зв'язку на осіб різних вікових категорій (від дитинства до старості); відпрацю-

вання та уточнення практичних рекомендацій щодо його ефективності в процесі психокорекції та ін.

Звідси ставиться *мета*: на основі експерименту виявити значимість та закономірності зворотного зв'язку в процесі психокорекційного впливу на юнаків і дівчат з різними індивідуально-психологічними особливостями.

У дослідженні взяло участь 150 студентів 1–4 курсів Львівського державного університету внутрішніх справ віком 18–21 рік (серед них 69 юнаків – 46% та 81 дівчина – 54%). Середній вік респондентів становить 19,3 роки. Основним критерієм поділу досліджуваних студентів був рівень невротичності (високий (ВН) та помірний або нормальний (ПН), до якого включені низькі та середні бали). Нижче ми пропонуємо розглянути загальну схему нашого дослідження.

На **I етапі здійснювалися початкові заміри за методиками**: 1) методика експрес-діагностики неврозу (К. Хека; Х. Хесса); 2) «самооцінка психічних станів» (по Айзенку) – визначає рівень тривожності, фрустрації, агресії та ригідності.

На **II етапі проводилося експериментальне дослідження «залежної» характеристики Я-образу (експ. № 1)**

Досліджуваним пропонувалася наступна **інструкція**:

Згадайте свої позитивні і негативні риси. Проранжуйте їх, виходячи із запропонованого списку. Поставте 1 бал навпроти тієї риси, яка Вам найбільш притаманна, 2 бали – навпроти тієї, яка трохи менш притаманна... і 17 – найменш притаманна Вам риса (Я1).

Досліджувані обирали двох емоційно значимих осіб (найприємнішу і найнеприємнішу з групи) і давали їм червону (позитивну) і синю (негативну) картки.

Відтак, утворювався трикутник, у якому в кожного досліджуваного з'являлась можливість отримати 2 зворотних зв'язки від важливих осіб з групи (умовно названих симпатиком С і антипатиком А, або підтримуючою фігурою (ПФ) та фруструючою фігурою (ФФ)) (рис. 1).

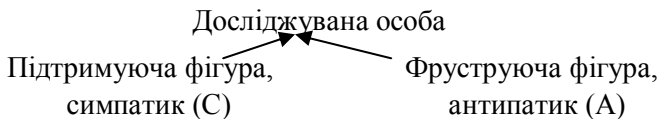

Рис. 1. Отримання зворотного зв'язку від значимих інших

Вибрані особи склали особистісний портрет досліджуваного в спосіб ранжування цих же 17 рис на окремих картках. Досліджувані, ознайомившись із «думкою інших про себе», могли через емоційне відреагування висловити свої зауваження та внести корективи, поділитися враженнями.

В кінці заняття, після отриманого зворотного зв'язку, досліджуваний отримував завдання повторно себе оцінити, проранжувавши перелічені вище 17 рис. (Я2) . Остаточна картка досліджуваного, після перенесення усіх даних, виглядає так (табл. 1):

Таблиця 1

**Приклад отриманих даних по досліджуваному Х.
в результаті експ. № 1**

Риси	Я 1	Черв (С)	Синій (А)	Я 2
1 Довірливий	9	8	11	7
2 Жадібний	17	17	13	17
3 Життєрадісний	5	4	17	8
4 Нерішучий	15	11	12	15
5 Наполегливий	3	1	1	2
6 Заздрісний	16	16	9	16
7 Комунікабельний	6	3	15	6
8 Сором'язливий	13	14	16	14
9 Акуратний	4	9	8	3
10 Вразливий	7	15	7	11
11 Тривожний	14	12	6	12
12 Сміливий	8	6	5	4
13 Агресивний	12	13	14	13
14 Обережний	2	7	10	5
15 Відповідальний	1	2	2	1
16 Демонстративний	10	5	3	9
17 Жіночний (чоловічий)	11	10	4	10

Подібні результати ми отримували і внаслідок проведеного експ. № 2.

На III етапі було проведено психокорекційні заняття (тренінг)

(15 занять – 2,5 год.).

На IV етапі провелися підсумкові заміри:

- методика експрес-діагностики неврозу (К. Хека, Х. Хесса);

- «самооцінка психічних станів» (по Айзенку);

- дослідження «залежної» характеристики Я-образу після тренінгу (експ. № 2).

Для статистичної обробки даних нами було використано кореляційний аналіз та порівняльний аналіз Манна-Уїтні. Спочатку проводилася кореляція Спірмана за даними кожного досліджуваного студента, в результаті чого ми могли отримати наступні дані: Н-д, Галя, 21р.

Таблиця 2

Кореляційні зв'язки щодо окремого досліджуваного до і після тренінгу ($p = 0,05$) (приклад)

	Я1	С	А	Я2	Я1п	Сп	Ап	Я2п
Я1	1,000000	0,776961	0,299020	0,921569	0,821078	0,825980	0,666667	0,769608
С	0,776961	1,000000	0,333333	0,852941	0,855392	0,794118	0,799020	0,857843
А	0,299020	0,333333	1,000000	0,468137	0,348039	0,406863	0,335784	0,372549
Я2	0,921569	0,852941	0,468137	1,000000	0,794118	0,799020	0,767157	0,779412
Я1п	0,821078	0,855392	0,348039	0,794118	1,000000	0,769608	0,718137	0,911765
Сп	0,825980	0,794118	0,406863	0,799020	0,769608	1,000000	0,772059	0,840686
Ап	0,666667	0,799020	0,335784	0,767157	0,718137	0,772059	1,000000	0,872549
Я2п	0,769608	0,857843	0,372549	0,779412	0,911765	0,840686	0,872549	1,000000

Де:

Я1 – оцінка досліджуваним себе до впливу С і А (до тренінгу);

С – оцінка симпатиком досліджуваного (до тренінгу);

А – оцінка антипатиком досліджуваного (до тренінгу);

Я2 – оцінка досліджуваним себе після впливу С і А (до тренінгу);

Я1п – оцінка досліджуваним себе до впливу С і А (після тренінгу);

Сп – оцінка симпатиком досліджуваного (після тренінгу);

Ап – оцінка антипатиком досліджуваного (після тренінгу);

Я2п – оцінка досліджуваним себе після впливу С і А (після тренінгу);

Ті варіанти, де спостерігалися значимі кореляційні зв'язки, кодувалися через 2, а де кореляційні зв'язки були не значимі – через 1. Порівняльний аналіз Манна-Уїтні дозволив спостерігати особливості даних зв'язків у студентів з високим (ВН) та помірним (ПН) рівнем невротичності.

Подібна експериментальна процедура описана у нашій статті «Залежність «Образу Я» від значущих інших як складова невротичності в юнацькому віці» [1], однак у ній отримані дані інтерпретуються дещо в іншому контексті.

Результати дослідження.

1. Я1 – Я2 корелює Рівень невротичності 1 ↓. Я2 корелює з Я1 (до психокорекційного впливу групи) у тих досліджуваних, у яких діагностовано низький рівень невротичності. Ці дані можна потрактувати наступним чином: на юнаків та дівчат з низьким рівнем невротичності одноразовий «вплив іншого» не є настільки потужним, щоб поміняти уявлення про себе. Натомість в осіб з високим рівнем невротичності такий особистісно забарвлений зворотний зв'язок здатен більш докорінно змінити уявлення про себе. У цьому випадку можна розглядати Я-Образ юнаків та дівчат з низьким рівнем невротичності як більш залежний від думки значимого іншого, а тому такий епізодичний та короткочасний зворотний зв'язок має особливо сильний вплив на досліджуваних осіб. Вони здатні більше довіряти іншим, аніж собі, навіть якщо це вимагає певного «зречення» себе.

Певною мірою можна припустити, що зворотний зв'язок можна розглядати як такий, що може спровокувати невротичність, посилити її, або і допомогти у її формуванні. Такий зворотний зв'язок можна назвати неконструктивним. Відтак, зворотний зв'язок стосовно осіб з високим рівнем невротичності повинен мати високий рівень чутливості та деякі специфічні закономірності для того, щоб бути конструктивним. В залежності від обставин, зворотний зв'язок можна розглядати і як руйнівний, деструктивний, підсилюючий невротичність, і як такий, що здатний повернути втрачені «частини» свого Я.

2. Я1 – Я2 \longleftrightarrow **корелює** **Тривожність 1** \downarrow . Було виявлено значимі кореляційні зв'язки між тривожністю та невротичністю ($r=0,72$ при $p<0,05$). На високотривожних досліджуваних «думка іншого» (ЗЗ) матиме значно більший вплив (стосовно їхніх особистісних характеристик), ніж на досліджуваних з низьким рівнем тривоги. Таким юнакам та дівчатам здається, що «Інший знає краще», бо самі вони часто сумніваються у власних думках та рішеннях. Тому зворотний зв'язок, що стосується цих досліджуваних, повинен бути особливо коректним (оскільки через особливу чутливість до нього їм легко можна нашкодити), щоб допомогти їм віднайти себе за своєю тривоною. Такі досліджувані особливо пильно будуть «приміряти» інших до себе, шукати сторонніх порад, а тому кваліфікований психолог чи психотерапевт повинен зайняти грамотну позицію, щоб допомогти «віднайти себе», орієнтуючись на власні відчуття, а не на думки інших, шукаючи підтримки не лише у зовнішньому «полі», але і маючи достатньо сильну внутрішню самопідтримку.

У таких випадках від психолога вимагається уміння балансувати між дослідженням можливостей клієнта (досліджуваного) опиратися на власні відчуття і вчасно поданим зворотним зв'язком, який би міг виконати функцію контейнування тривоги, подаючи їй більш конструктивним позитивним досвідом. Це відбувається подібно до того, як мама, дитина котрої розбила коліно і плаче, демонструє дитині розуміння її відчуттів, але сама не

лякається цього і повертає впевненість, що нічого поганого дитині не загрожує і вона знаходиться в безпеці. Тому конструктивний зворотний зв'язок вимагає від кваліфікованого психолога чи психотерапевта здатності до контейнування.

3. **Сп – Ап** \longleftrightarrow **Рівень невротичності 1** \downarrow . Однією з важливих функцій зворотного зв'язку є те, що він може допомогти сконструювати більш цілісний образ себе, особливо у тих випадках, коли рівень невротичності низький. Чим вищий рівень невротичності, тим більше шансів на те, щоб бути сприйнятим суперечливо і розщеплено з боку так званої Підтримуючої фігури («Симпатика») та Фруструючої фігури («Антипатика») в групі. Психокорекційна робота в групі (як потужний зворотний зв'язок) з особами, рівень невротичності яких є початково низьким, через пізнання одне одного сприяє тому, що зменшується полюсність та кількість протиріч у сприйнятті досліджуваних (навіть якщо йдеться про сприйняття «Симпатика» та «Антипатика»).

Уміння «зчепити» завдяки зворотному зв'язку уявлення про себе з боку «Симпатика» і «Антипатика» можна розглядати як своєрідний діагностичний маркер рівня невротичності. Юнаки та дівчата з низьким рівнем невротичності володіють значно більшим особистісним ресурсом.

4. **Я – А (1)** \longleftrightarrow **Невротичність 2** \uparrow

Я – А (1) \longleftrightarrow **Агресивність 1** \downarrow

Я1 – А \longleftrightarrow **Невротичність 2** \downarrow

Тепер спробуємо розглянути, якими закономірностями впливу наділений зворотний зв'язок з боку «Антипатика» та які досліджувані юнаки і дівчата є до нього чутливими.

Досить цікаво простежити особливості впливу «Антипатика» (особа, котрій давалася синя картка як найменш приємній з групи) на студентів з різним рівнем невротичності. Зауважимо, що не виявлено статистично достовірних відмінностей такого впливу на осіб з високим і помірним рівнем невротичності. Однак легко довести, що у тих випадках, коли «Антипатик» має

статистично достовірний вплив на «Я1», рівень невротичності після тренінгу змінюється у сторону зростання, а рівень агресивності осіб, котрі піддаються цьому впливу, є низьким.

Пояснення може бути таким: студенти з низьким рівнем агресії не здатні протистояти думці «Антипатика», а відтак, рівень їхньої невротичності зростатиме. Невротичність залишалася на високому рівні або й підвищувалася після проведення психокорекційної програми у тих осіб, котрі виявляли зміну думки про себе під впливом «Антипатика» ще до початку проведення психокорекційного заходу.

Однак цікаво зауважити, що у тих випадках, коли Я1-А корелює («Антипатик» максимально точно бачить особу так, як та бачить себе сама), рівень невротичності значно падає.

5. Я – С (1) корелює Невротичність 1 ↑

Я – С (1) корелює Агресивність 1 ↓

Я – С (1) корелює Рівень тривожності 2 ↑

Я – С (1) корелює Фрустрація 2 ↑

Я1 – С корелює Рівень невротичності 2 ↓

Я1 – С корелює Рівень тривожності 2 ↓

Деяко відмінними закономірностями впливу на особистість володіє «Симпатик» (особа, котра отримала червону карточку і є емоційно найближчою до досліджуваного в групі) у порівнянні з «Антипатиком». Студенти з високим рівнем невротичності схильні частіше змінювати уявлення про себе, наближуючи його до думки «Симпатика», аніж студенти з середнім чи низьким рівнем невротичності. У будь-якому випадку на невротичність слід впливати, створюючи «позитивний перехідний простір» – лише тоді зворотний зв'язок можна буде розглядати як дієвий. Однак, як і з «Антипатиком», зміна думки про себе під впливом «Симпатика» частіше відбувається в студентів з низьким рівнем агресивності.

У тих студентів, які підпадали під вплив «Симпатика», рівень тривоги і фрустрації зростав з часом (після закінчення психокорекційних занять). Але у тих випадках, коли «Симпатик»

якомога точніше описував особистість іншого, невротичність досліджуваних спадала після тренінгу, а разом з нею і рівень тривоги та фрустрації.

Відтак можна стверджувати, що якщо значима особа (не важливо, «Симпатик» це чи «Антипатик») достатньо точно відчуває і описує особистість досліджуваного, то це може бути запорукою потужного психокорекційного впливу на невротичність. Однак залежність від думки іншого (відзначено значимі кореляції) буде пов'язана із зростанням невротичності.

Виявлено ще дуже цікавий обернений кореляційний зв'язок між Я1 – С і Я – С (зростання залежності від «Симпатика» з часом) ($r = -0,51$ при $p < 0,05$). Його можна проінтерпретувати наступним чином: чим більше «Симпатик» відчуває досліджуваного, тим менше шансів у досліджуваного стати залежним від «Симпатика». Встановлено хоч несильний, але значимий обернений кореляційний зв'язок між Я1 – А та Я – А ($r = -0,26$ при $p < 0,05$). Виявляється, що і «Симпатик», і «Антипатик» мають достатньо сильний вплив на формування особистості.

У результаті психокорекційних занять можемо спостерігати позитивну динаміку навіть у тому сенсі, що багато показників наблизили свої значення. Наприклад, виявлено такі кореляційні зв'язки: Я1п – Сп і Я1п – Ап ($r = 0,36$ при $p < 0,05$); Я1п – Сп і Я1п – Я2п ($r = 0,32$ при $p < 0,05$); Я1п – Сп і Я2п – Сп ($r = 0,72$ при $p < 0,05$); Я1п – Ап і Сп – Ап ($r = 0,36$ при $p < 0,05$); Я1п – Ап і Я2п – Ап ($r = 0,68$ при $p < 0,05$).

Опираючись на результати нашого дослідження, а також рекомендації, подані у праці О. Колотильщикової [4], які базуються на критеріях зворотного зв'язку, розроблених національною тренінговою лабораторією США, пропонуємо розглядати конструктивність зворотного зв'язку як: 1) турботу про людину, на котру він спрямований; 2) диференціювання фактів; 3) описання чи оцінювання; 4) специфічність чи загальність поведінки «гук і тепер»; 5) врахування потреби того, хто його дає, а також потреби того, кому він призначений; 6) зміну

поведінки, а не мотивів; 7) звертання з проханням про нього (а не нав'язування); 8) своєчасний вплив у даний момент; 9) його «підтвердження» іншими членами групи; 10) перетворення прямого зворотного зв'язку в прямий.

Наявність у групі емоційно значимих осіб (як підтримуючих «Сим- патиків», так і фруструючих «Антипатиків») є потужним механізмом впливу на людину. Їх зворотний зв'язок здається як фруструвати, поглибивши невротичність, так і підтримати, зцілюючи людину, роблячи її стабільнішою і захищенішою. Тоді постає питання про роль ведучих групи. Саме вони повинні створити безпеку в групі, іншими словами забезпечити вчасне, дозоване та толерантне за стилем використання механізму зворотного зв'язку. Інакше людина з низькою опірністю (агресією) може постраждати, потрапивши під масивний «бомбардуючий обстріл» свого Я. Натомість грамотний пошук і демонстрація ведучим тих позицій, в яких об'єкт може підтримати і віддзеркалити людину, матиме на досліджуваного потужний психокорекційний ефект.

З іншого боку, психолог може допустити певну дозу фруструючого зворотного зв'язку в роботі з клієнтами, що не є автоагресивним.

Таким чином, у процесі психокорекції зворотний зв'язок має потужний вплив на конструювання та реконструювання Я-Образу юнаків і дівчат, оскільки у даному віковому періоді має місце зацікавленість власною ідентичністю.

Досліджувані з високим рівнем невротичності, тривожності та низьким рівнем агресії виявляються особливо чутливими до зворотного зв'язку з боку значимих інших. А тому особливо важливо в психокорекційній практиці враховувати критерії конструктивного зворотного зв'язку. Своєчасність, чутливість та безоцінковість (конструктивність) зворотного зв'язку допомагає максимально швидко понизити рівень невротичності та тривоги в юнаків і дівчат, а разом з цим сприяє посиленню особистісної конгруентності.

Зворотний зв'язок, що здатен узалежнити від себе, навпаки, посилює рівень невротичності та тривоги і розглядається як неконструктивний. Такому узалежненню частіше піддаються юнаки і дівчата з високим рівнем невротичності.

Подальших розвідок потребують питання: особливості впливу зворотного зв'язку в залежності від статі (відмінності між впливом на юнаків та на дівчат); динаміки впливу зворотного зв'язку на осіб різних вікових категорій (від дитинства до старості); відпрацювання та уточнення практичних рекомендацій щодо ефективності зворотного зв'язку в процесі психокорекції та ін.

1. Басюк О.Б. Залежність «Образу Я» від значущих інших як складова невротичності в юнацькому віці / О.Б. Басюк // Практична психологія та соціальна робота. – 2008. – № 11. – С. 12–16.

2. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. – М.: Прогресс, 1986. – 420 с.

3. Боулби Дж. Создание и разрушение эмоциональных связей / Дж. Боулби. – М.: Академический Проект, 2004. – 232 с.

4. Гингер С. Гештальт: искусство контакта. Новый оптимистический подход к человеческим отношениям / С. Гингер. – М.: ПЕР СЭ, 2002. – 320 с.

5. Колотильщикова Е.А. Методика интерперсональной групповой психотерапии для лечения невротических расстройств: дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.04 / Е.А. Колотильщикова. – СПб., 2004. – 84 с.

6. Кохут Х. Восстановление самости; пер. с англ. / Х. Кохут. – М.: Когито-Центр, 2002. – 316 с.

7. Мясищев В.Н. Личность и неврозы / В.Н. Мясищев. – Л., 1960. – С. 409–425.

8. Перлз Ф. Практикум по гештальт-терапии: пер. с англ. / Ф. Перлз, П. Гудмен, Р. Хефферлин. – М.: Изд-во Института психотерапии, 2005. – 240 с.

9. Техники консультирования и психотерапии. Тексты. / ред. и сост. У.С. Сахакиан. – М.: Апрель-Пресс; ЭКСМО-Пресс, 2000. – С. 152–174.

Басюк О.Б. Обратная связь в контексте психокоррекционного влияния на юношей и девушек с разными индивидуально-психологическими особенностями.

В статье раскрыты особенности обратной связи в процессе психокоррекционного влияния на юношей и девушек с разным уровнем невротичности, тревожности, агрессии и фрустрации, а также про-

слежена динамика указанных показателей под влиянием мнения «значимых других».

Ключевые слова: обратная связь, психокоррекция, юношеский возраст, невротичность, тревожность, агрессия, «симпатик», «антипатик».

Basyuk O.V. Feedback as mechanism of psychocorrection influence.

The peculiarities of the feedback in the process of the psychocorrection influence on the youths and girls who have different levels of neurosis, anxiety, frustration and aggression are revealed, the dynamics of the above mentioned indicators under the influence of the opinion of «the significant others» is traced.

Key words: feedback, psycho-correction, neurosis, anxiety, aggression, «sympathizer», «antisympathizer».

